

## Kerttu Rozenvalde

Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi  
keelepoliitika teadur



# Kas läti keel peab olema õige?

## Ülevaade Läti keelehooldest ja -korraldusest

**Eestis diskuteeritakse praegu aktiivselt keele muutumise ja arenemise üle, viimasel ajal on korraldatud seminare, kus on arutatud eesti keele normeerituse ja vabaduse vahekorra üle. Selleks, et eesti keelekorralduses toimuvast paremini aru saada, on kasulik heita pilk sellele, kuidas toimib keelekorraldus mujal. Kui ajakirja eelmises numbris kirjutas Birute Klaas-Lang Leedu keelehooldest, siis selles artiklis teen ülevaate keelekorraldusest Lätis.**

Mure läti keele kvaliteedi pärast on alates 19. sajandi keskpaigast käinud käsikäes hirmuga läti rahva püsijäämise pärast (Strelēvica-Ošiņa 2011). Nagu Eestis, sai ka Lätis nõukogude okupatsiooni ajal läti keelehooldest vastupanu sümbol ning 1980. aastate lõpus kasutasid lätluse eestvedajad läti keele võõrapärasustest puhtana hoidmise taotlust ehk keelelist purismi, et innustada rahvast taasärkamisele (*ibid.*). Nõukogude ajal ilmus arvukalt ettepanekuid, kuidas hoida läti keel vene mõjudest puhas. Aktiivne avalik arutelu keelemuutuste rolli ja vajalikkuse üle tekkis 1990. aastate iseseisvas Lätis, kui nooremad keeleteadlased hakkasid avaldama arvamust, et keelemuutused ei aja läti keelt hukka.

Liberaalsete keelekorralduslike vaadetega Läti ülikooli professor Andrejs Veisbergs kirjeldas 2006. aastal läti keelelist purismi kui ksenofoobset, sest tema sõnul on läti puristid ajast aega põhiliselt võidelnud teatud keeltest pärit laenude vastu: varem suhtuti halvustavalt saksa ja vene laenudesse, nüüd aga inglise laenudesse. Veisbergs aga ei tuvasta,

et mõni läti keelehooldajatest oleks kunagi püüdnud osutada vastupanu näiteks soome-ugri keelte märkimisväärsele mõjule.

Lisaks kirjeldab Veisbergs (2006) läti keelehooldajate hulgas levinud halvustavat suhtumist kõnekeelde, mistõttu on tema sõnul raskendatud kõnekeelsete keelendite jõudmine kirjakeelde. Ta toob välja, et tervitussõna *čau* ('tsau') jõudis sõnaraamatusse esimest korda 1996. aastal, kuigi oli selleks ajaks laialdases kasutuses olnud juba pool sajandit. Ei seda tervitussõna ega tihti kasutatavat sõna *forši* ('lahe, äge') ei ole ka praegu läti kirjakeele sõnaraamatus ning kõne- ja kirjakeele suhe tekitab endiselt küsimusi. Lätis keelenõu pakkuvad läti keele agentuuri konsultandid ütlevad, et näiteks reklaamikirjutajad küsivad nende käest ikka ja jälle üle, kas tohib neid sõnu reklaamis kasutada.

### **Keelekorraldus tänapäeval: kes ütleks, mis on õige?**

Tänapäeval tegutsevad Lätis keelekorraldajatena ametlikult Läti teaduste akadeemia terminoloogiakomisjon ja Läti riigikeele keskuse läti keele ekspertide komisjon. Nendele komisjonidele on riik seadusega andnud õiguse keelt normeerida. Komisjonid ei tööta päevast päeva ja nende liikmed, kes aeg-ajalt keelenormingute arutamiseks kogunevad, ei saa selle töö eest palka. Põhiliselt tegutsevad komisjonid terminiloomega, mistõttu lasub tähtis keelekorralduslik roll keeleteadlastel, kes läti keele kasutust kirjeldavad, ja seda isegi siis, kui nende uurimused ei käsitle preskriptiivseid keelenorminguid.

Lätis on tava pidada keelekorraldusallikaiks kõige uuemat läti grammatikat ning uuemaid sõnaraamatuid ja käsiraamatuid. Keelekasutaja jaoks võib selline korraldus tekitada omajagu probleeme: kui palju neid ikka on, kes teavad, missugused väljaanded on kõige värskemad? Küsitavusi tekitab ka see, et kõige värskemad allikad ei käsitle kunagi kõiki küsimusi, mistõttu tuleb otsida vastuseid ka vanematest töödest. Probleem on seegi, et kõige värskem ja mahukam läti keele grammatika (Auziņa jt 2015) on koostatud deskriptiivsena, aga parema lähenemise puudumisel lähtutakse seal kirjapandust normatiivse keelenõu jagamisel.

Igapäevast keelenõu annavad haridusministeeriumi alla kuuluva läti keele agentuuri keelekonsultandid, kes on eesti keele instituudi eeskujul välja töötanud oma keelenõuportaali<sup>1</sup>. Keelekonsultantide sõnul ei tunne

<sup>1</sup> [www.valodaskonsultacijas.lv](http://www.valodaskonsultacijas.lv)

nad ennast keelenormingute loojate, vaid vahendajatena. Keelenõu andmise keerukust Lätis näitab see, et e-keelenõuandlas on igale väljapakutud keelenõule lisatud kirjanduse nimekiri, millele toetudes on konsultandid julgenud üht või teist keelekasutust soovitada. Kokku kasutavad nad normingute edastamisel sadu monograafiaid, käsiraamatuid, sõnaraamatuid ja artikleid.

Läti teaduste akadeemia, läti keele agentuuri ja Läti riigikeele keskuse koostöös on 2018. aastal valminud läti terminiportaali<sup>2</sup>, kuhu on kokku kogutud terminid sõnaraamatutest, andmebaasidest ja komisjonide otsustest. Keelekonsultandid ütlevad, et terminite puhul on neil lihtsam nõu anda, sest läti terminiloomes on oma kindel kord ja küsitavusi vähem kui muudes keelekorralduse valdkondades. Tähtis on seegi, et soovitatavad terminid on ühest kohast kättesaadavad.

### **Preskriptivism ja purism läti keelehooldes ja -korralduses**

Vaatamata sellele, et keelekorraldusallikateks peetakse paljusid eri materjale ja need räägivad kohati üksteisele vastu, on mõnedes küsimustes läti keelekorraldus küllaltki jäik. Strelēvica-Osiņa (2011) nimetab kaks vigade viga, mida on mitu põlvkonda püütud läti keelest välja juurida, aga mis on visad kaduma. Keelehooldajad ja -korraldajad, nende hulgas ka tänased keelekonsultandid, pole siiski alla andnud ja nii kritiseeritakse juba nõukogude ajast peale fraasi *runa iet* ('jutt käib'): tihedast kasutamisest hoolimata peetakse seda venemõjulist fraasi üheks levinuimaks keeleveaks, mille asemel tuleks keelekorraldajate arvates kasutada lätipärast fraasi *runa ir* ('juttu on'). Teine levinud keeleviga, mida on juba alates 1960. aastatest püütud välja juurida (Miķelsons 1969), on *d*-lisamine sidesõnale *ka* ('et'), mistõttu langeb see kokku määrsõnaga *kad* ('millal'). Strelēvica-Osiņa (2011) väidab, et need keelemuutused on praeguseks nii igapäevased, et ei häiri keelekasutajaid, küll aga on lätlased omandanud hoiaku, et sellist keelekasutust tuleb pidada vääraks ja kaasinimesi tuleb selliste vigade tegemise eest hukka mõista.

Kohatisele jäigale preskriptivismile vaatamata ei ole ametlik keelekorraldus puristlik. Keelehooldajate hulgast paistab kõige puristlikumana silma läti keele edendamise ühendus (*Latviešu valodas attīstības kopa*), mis ei ole seotud ametliku keelekorraldusega, aga mida avalikkuses tuntakse aasta sõna (*vārds*) ja ebasõna (*nevārds*) valijana. Ebasõnaks valitakse sõna, mida avalikus ruumis palju kasutatakse, aga mille kasutamine ühendusele

<sup>2</sup> [termini.gov.lv](http://termini.gov.lv)

ei meeldi. Ühendus erineb teistest keelehooldajatest selle poolest, et kasutab oma kirjutistes *ŗ*-tähte, mis kaotati ametlikult läti tähestikust 1940. aastate õigekirjareformiga, sest nõukogude võim pidas seda kodanliku Läti täheks. Kuigi *ŗ*-tähte peetakse endiselt kohati Läti vabaduse sümboliks, ei ole seda ametlikult läti tähestikku tagasi toodud ja peamiselt hoiavad selle kasutamist elus enne teist maailmasõda emigreerunud lätlased.

### **Nimekorraldus: kuidas lätistada välismaiseid isikunimesid?**

Ilmselt kõige mahukam keelekorralduslik töö Lätis on seotud nimekorraldusega, sest kõik välismaised isikunimed tuleb teha lätipäraseks. Ametlikuks asjaajamiseks nõuab seadus keelekonsultantide väljastatud dokumenti lätistatud nimekujuga, aga tihti küsitakse keelekorraldajatelt nõu ka lihtsalt sellepärast, et on kombeks välismaiseid nimesid lätistada. Nimekujude lätistamiseks on alates 1960. aastatest välja antud mitu abivahendit. Eesti nimede lätistamiseks kasutatakse 1960. aastal ilmunud juhtnööre (Raģe 1960). Nimede lätistamisel lähtutakse sellest, et nimi sobiks läti keelesüsteemi, aga nimekõla ja võimaluse korral ka kirja pilt muutuks võimalikult vähe. Nii on William Shakespeare Lätis Viljams Šekspīrs, Frédéric Chopini läti nimekuju on Frideriks Šopēns ja Toomas Henrik Ilvese nime kirjutatakse Tomass Hendriks Ilvess.

Segadust kipub isikunimede lätistamisega olema palju. Esiteks sellepärast, et inimesed võivad oma nimekuju muutmise ja mitte päri olla või lätistatud nimekujust mitte aru saada. Jaak Jõerüüt, kunagine Eesti suursaadik Lätis, on kirjutanud, et ei tundnud ennast Jāks Jērītsina ära. Teiseks tekitab küsitavusi see, et juhtnööre on keelekorraldajate jaoks kirja pandud vaid mõnest keelest pärit nimede lätistamiseks, aga tänapäeva avatud maailmas puutuvad isikunimede lätistajad kokku maailma väga erinevatest paikadest pärit inimeste nimedega. Kolmandaks tekitab probleeme seegi, et kirjapandud juhtnöörid ei ole kohustuslikud ja nime lätistajal on vaba voli otsustada, kuidas täpselt toimida. Näiteks sobib eesti naisenimi Kaisa läti keele süsteemi hästi ja mõned lätistajad seda ei muuda. Küll aga on 1960. aastate juhtnöörides kirjas, et eesti nimede lätistamisel tuleks vokaalide vahel olev *s*-täht muuta *z*-täheks. Nii ongi aastakümnete tagusest soovitusel kinni pidav nimekuju lätistaja soovitanud Karl Pajusalu nime muuta nii, et 2019. aastal Läti Vabariigi teenetemärki saades on temast saanud Karls Pajuzalu. Probleeme tekitab seegi, et kõik Läti ameti-

asutused ei taha lätistatud nimekujusid kasutada, vaid eelistavad selguse nimel algset kirjavõtet. Siinkirjutajal on selline kogemus Läti maksuameti, pankadega ja isegi Läti ülikooli ametlike e-süsteemidega.

### **Kokkuvõtteks: kas norm või vabadus?**

Keelelisel preskriptivismil ja purismil on läti keele kogukonnas olnud oluline roll, näiteks vastupanu sümbolina nõukogude ajal. Nüüdseks on normingukeskse lähenemise kõrvale tekkinud diskursus sellest, et keele muutused on normaalsed ning võõrkeelte mõju läti keelele ei maksa karta. Tänapäevane ametlik keelekorraldus jääb nende kahe lähenemise vahele. Ühest küljest on aastakümnete taguseid norminguid, millest keelekorraldajad kümne küünega kinni hoiavad ega tule keelekogukonna tegelikule keelekasutusele vastu. Teisest küljest on keelekorraldajaid vähe ja keelenormingut fikseerivad allikaid palju; need tegurid juhatavad teed liberaalsemale lähenemisele ja keelekasutajale otsustusvabaduse andmisele.

### Viidatud kirjandus

- Auziņa, Ilze, Ieva Breņķe, Juris Grigorjevs, Inese Indričāne, Baiba Ivulāne, Andra Kalnača, Linda Lauze, Ilze Lokmane, Dace Markus, Daina Nītiņa, Gunta Smiltņiece, Baiga Valkovska, Anna Vulāne 2013. Latviešu valodas gramatika [Läti keele grammatika]. Riia: Läti Ülikooli Kirjastus.
- Lazdiņa, Sanita 2020. Attieksme pret latviešu valodu un tās mācīšanās. Sociolingvistisks pētījums [Hoiakud läti keele ja selle õppimise suhtes]. Läti Keele Agentuur.
- Miķelsone, Aina 1969. Saiklis *ka* un apstākļa vārds *kad* [Sidesõna *ka* ja määrsõna *kad*]. – Latviešu valodas kultūras jautājumi 5, 70–72.
- Raģe, Silvija 1960. Norādījumi par citvalodu ipašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. I. Igaunī valodas personvārdi [Juhtnõore teiste keelte pärisnimele õigekirja ja õigekeelsuse kohta läti kirjakeeles. I. Eesti keele isikunimed]. Riia: Läti NSV Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Strelēvica-Ošiņa, Dace 2011. Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza? Ieskats preskriptivisma vēsturē, teorijā un praksē [Miks me tahame, et keel oleks õige? Sissevaade preskriptivismi ajalukku, teooriasse ja praktikasse]. Riia: Läti Ülikooli Läti Keele Instituut.
- Veisbergs, Andrejs 2006. Pūrisms un latviešu valoda [Purism ja läti keel]. – Valodas prakse 2, 24–36.